

SAKUNTALA PARK

Ana Handal

Park Sakuntala projektirali su Viktor Axmann i Ivan Domes 1890. godine park na periferiji Gornjeg grada. U park je smješten kip Sakuntala koji je 1881. godine naručila I. Krausz, a nalazio se u Pukovnijskom vrtu. Od 1896. na sjevernom ulazu iz Kapucinske ulice u park nalaze se i dva kipa sfingi koje je postavio Petar pl. Modesti. Osim izgleda, park Sakuntala mijenjao je i ime, pa je tako 1913. godine preimenovan u Preradovićevo šetalište. Kip Sakuntale predstavlja glavni lik u istoimenoj Kalidasinoj drami iz 5. stoljeća, nadahnutoj Mahabharatom, majku Bharate, kralja svijeta.

Riječima Itala Calvina, grad ne govori svoju prošlost, on ju sadrži kao crte dlana i, jednako tako, svaki je dio njega istovremeno dio toga dlana i komadić kože iscrtan sebi svojstvenim šarama sudbine.¹ Cilj ovoga rada jest sinteza dosadašnjih spoznaja o jednom komadiću osječke stvarnosti koji je toliko „sadašnji“ da smo ga prestali primjećivati i postavljati si pitanja o njegovome postojanju, a istovremeno dovoljno „prošli“ da nas prenese na granice osječke povijesti kraja 19. stoljeća i svezremenoga mita.

Riječ je o Sakuntali, parku na periferiji Gornjeg grada nastalog krajem 19. stoljeća, kipu osječke vodarice, kćeri pustinjaka i vile u mitu na početku Mahabharate, središnjem liku istoimene Kalidasine drame. Povijesne činjenice 19. stoljeća i indijski mit, sakralne konotacije koje proizlaze iz motiva svete knjige i profanost građanskoga života samo se naizgled isključuju i proturječe si u nizu prethodne rečenice. One podjednako pridonose izgradnji i razumijevanju priče o osječkoj Sakuntali. Nedostatak ili nepoznavanje izvora onemogućuju razumijevanje te priče u potpunosti.

OSJEČKA VODARICA

Priča o osječkoj Sakuntali započinje projektiranjem parka 1890. godine na prostoru Preradovićevo šetališta, na periferiji Gornjeg grada. Ta je periferija tada međuprostor distanciranja Gornjeg grada od ostalih dijelova istog gradskog tkiva s kojima ga povezuje tramvajska arterija. Kapucinska ulica je u izgradnji. Niz zgrada u historicističkome stilu koji započinje zgradom

¹ „Grad ne govori svoju prošlost, sadrži ju kao crte na dlanovima, ispisanu duž rubova ulica, na prozorskim rešetkama, stubišnim rukohvatima, gromobranskim antenama, kopljima zastava, a svaki je isječak i sam izbrazdan ogrebotinama, urezima, utorima, udubljenjima.“ (Calvino, 1998: 13)

Trgovačko-obrtničke komore i koji produžuje Kapucinsku ulicu na južnoj strani, te danas prepoznatljivi secesijski niz kao produžetak na sjevernoj strani, tada postoje samo kao ideja.² Sjeverna strana budućeg produžetka Kapucinske ulice, neizgrađena sve do početka 20. stoljeća, služila je kao okretište konjskoga tramvaja i veliko lučko skladište drva.

Sakuntala park i kino Urania

Na prijelazu u taj međuprostor projektirali su Viktor Axmann i Ivan Domes 1890. godine park, nazvan Sakuntala prema istoimenome kipu vodarice koja je nešto ranije, odsutnog pogleda u neodređenome smjeru, zalutala iz indijske mitologije u osječku stvarnost i zadržala se sve do danas.³ Kao što potvrđuje natpis na

² Palača Trgovačko-obrtničke komore izgrađena je 1894. godine, vila Bardijašević 1896. godine, vila Neumann 1897. godine, palača Sudbenog stola 1898. godine. Izgradnja secesijskoga niza koji se sastoji od osam jednokatnih i dvokatnih najamnih kuća s predvrtovima trajala je od 1904. do 1906. godine. Kino Uranija, nasuprot parku Sakuntala, izgrađeno je 1912. godine. (Ivanković, 2004: 49) Produžetak Kapucinske ulice, današnja Ulica europske avenije, dobar je primjer pravoga značenja pojma secesije koji u prijevodu s latinskog jezika znači odcjepljenje, osamostaljenje; u njoj se sukobljavaju historizam, vjernost tradiciji s jedne strane i secesijsko i moderno s druge strane, odnosno osamostaljenje u odnosu na tradiciju u obliku stilizacije, asimetrije i naglašene dekorativnosti.

³ Viktor Axmann rođen je u Osijeku; Ivan Domes u Osijek je došao iz Šleske. Obojica pripadaju isječcima, pa tako i cjelini, grada Osijeka svojim djelovanjem; prema istom načelu Osijek pripada njima. Domes je radio na izgradnji Evangelističke crkve, Grand hotela, palače Granum, a zajedno s Axmannom projektirao je zgradu Prve hrvatske štedionice. Viktor Axmann je projektirao kino Urania, samostan križarica u Đakovu, Sokolski dom i druge objekte. Axmann je, kao i još neki ugledni Osječani, od 1909. godine pripadao slobodnozidarskoj loži *Ljubavi*

postolju kipa, Sakuntalin je kip 1881. godine naručila I. Krausz, a tada je bio postavljen u Pukovnijskome vrtu.⁴ Izrada je povjerena tvrtki Ernst March Söhne u Charlottenburgu kod Berlina. Kip je 1890. godine premješten u park na periferiji Gornjega grada u koji su, osim njega, nešto kasnije bile smještene i dvije kamene sfinge. Njih je 1896. godine nabavio i dao postaviti Petar pl. Modesti, a nalazile su se na ulazu u park iz Kapucinske ulice⁵ Prema pečatu na stražnjoj strani oba su kipa, kao i Sakuntala, izrađena u Charlottenburgu nedaleko Berlina.

čvrste. Dojam i intenzitet doživljaja tih granica prilikom prijelaza ovise o onome koji pristupa parku, odnosno znanju i spremnosti neznanoga gosta na čitanje poruka kojima ga prostor parka dočekuje. Iz toga proizlazi kompleksnost parkovne kreacije, sačinjene od prostora, biljaka i arhitektonskih elemenata koje je

potrebno harmonizirati u poruku. Cijeli je park sredstvo prenošenja poruke.

PARK KAO SREDSTVO PRENOŠENJA PORUKE

Uloga gradskoga parka značajnija je od one koja mu se obično pridaje kada se svede na usputnu stanicu. Riječima Renea Pecherea, park je uređeni prostor kojim i u kojem čovjek traži svoje mjesto u prirodi. (Obad Ščitaroci, 1999: 13) Tim slijedom razmišljanja potvrđuje se arhetipska veza parka s praiskonskim vrtom Dobra i Zla iz koje se nadaje njegov sakralni potencijal. On je istovremeno kreacija čovjeka i kreacija prirode, izdvojena prirodna oaza i dio grada. Arhetipsku vezu i sakralni potencijal zadržava kao uređeni dio prirode; kao dio grada preuzima profani potencijal. Granice toga umjetničkoga djela i potencijalno sakralnoga prostora te profanoga gradskog tkiva, nisu

Ime naručiteljice i godina nastanka Sakuntalinog kipa, I. Krausz, 1881.

bližnjega svoga čije je središte bilo u Zagrebu. Iako je u Osijeku u tijekom 18. st. postojala slobodnozidarska loža *Budnost*, na početku 20. stoljeća ona nije mogla biti ponovno konstituirana sve dok se najmanje sedam članova nije nalazilo na III., odnosno majstorskom stupnju. Uvjeti za to ostvareni su 1912. godine. Viktor Axmann je bio jedan od majstora lože. Nakon Prvog svjetskog rata promijenio je ime u Vladoje Aksmanović. Grgur Marko Ivanković, Ante Grubišić, Ostavština osječke slobodnozidarske lože *Budnost*, Muzej Slavonije, Osijek, 2003., 52. str.

⁴ Pukovnijski vrt osnovao je početkom 19. stoljeća zapovjednik osječke Tvrđe, pukovnik Volkmann. Nalazio se unutar Klasija, dijela koji se u polukrugu prostirao južno od Tvrđe, a građen je usporedno s njom. Vrt je služio isključivo za razonodu vojske. Uništen je 1848. godine zbog rata, a obnovljen 1852. godine s namjerom da postane botanički vrt. Za vrijeme Prve Jugoslavije nazivao se Park kralja Tomislava, za vrijeme SFRJ Park kulture, a od 1990. mu je vraćen naziv Park kralja Tomislava. (Gacunski, 1996: 87)

⁵ Petar pl. Modesti bio je gradski satnik, mjesni sudac za Gornji i Nutarnji grad sa sjedištem u Gornjem gradu od 1887. do 1890., član Gradske skupštine od 1887. do 1895. godine. (Šarlah Čačić, Kretić, 2004: 4)

I kipovi Sakuntale i sfingi su alegorija, metafora, zagonetka i simboli određene ideje. Odmicanjem vremena vrijednosti se gube, sjećanja o značenjima simbola blijede, parkovi se zapuštaju ili postaju usputne stanice, a njihove poruke padaju u zaborav. (Gamulin, 1999: 8) S porukama integriranim u park je jednako kao i sa značenjem simbola i tumačenjem mitova: ako ne postoji eksplicitno tumačenje, možemo nagađati; ako nagađamo, činit ćemo to iz personalnoga kuta razine našega vremena življenja. Teško je govoriti o porukama parka Sakuntala, kipova Sakuntale ili sfingi jer za njih ne postoji zapisano eksplicitno objašnjenje njihova vremena. Možemo govoriti o nadahnuću proizašlom iz književnih i kulturnih afiniteta na kraju 19. stoljeća, simbolizmu sfinge kao čuvarice tajne⁶, odnosno sa stajališta egipatskoga ezoterizma, ili o Sakuntali u okvirima mita s početka

Mahabharate, odnosno sa stajališta indijske mitologije i simbolizma, o zanimanju za misticizam i okultno na kraju 19. stoljeća koji je Zapad ponovno upoznao s tradicijskim učenjima Istoka, ali o svemu tome u osječkom kontekstu možemo govoriti onoliko koliko su o tome progovorili ljudi koji su živjeli to vrijeme, odnosno vrlo malo. Ono što je sigurno donijelo duh indijske egzotičnosti u Osijek na kraju 19. i početkom 20. stoljeća bio je neoromantizam. On je vezu s romantizmom održavao na tematskoj razini, a hranio ju sklonošću prema mitskoj, dalekoj prošlosti koja izmiče iskustvenoj i povijesnoj provjeri. Plodovi toga u književnosti su „fantastičnost, sloboda u svrstavanju iskustvenih podataka, ekscentričnost u smislu čežnje za vremenskom i prostornom daljinom“. (Žmegač, 1992:

⁶ Italo Calvinu, na primjer, simbol sfinge predstavlja intimnu tajnu i odnos grada prema došljacima: „Grad te ne privlači sa svojih devet ili devedeset i devet čuda, već odgovorom na tvoje pitanje ili pitanjem koje ti postavlja sileći te da odgovoriš, kao Teba ustima Sfinge.“ (Calvino, 1998: 38)

32) Popularnost navedenoga uskrsnula je krajem 19. stoljeća dramu u sedam činova koju je u 5. stoljeću u Indiji napisao Kalidas, nadahnut tradicijom hinduizma, tj. mitom o Šakuntali koji se nalazi na početku epa Mahabharata.⁷ Popularnost Kalidasine drame, koja se ponešto razlikuje od mita, doprla je i do Osijeka, ali nam ona ne objašnjava ideju koja je bila nadahnuće naručiteljici za izradu kipa ili tajnu odnosa među kipovima u kasnijem parku Sakuntala ako ona postoji.

PROMJENA KAO OBILJEŽJE

Kao jedno od obilježja u razvoju Osijeka ističe se prožetost njegova tkiva medijem zelenila.⁸ Posljedica je to i specifičnosti njegova razvoja iz triju ujedinjenih, ali prostorno razjedinjenih jedinica, pri čemu su parkovi i drvoredi bili arterije i vene njihova povezivanja u jedno gradsko tkivo. Svaki je park proces, a ne dovršena kreacija jer mu je osnovna materija arhitekture biljka koja se mijenja, kao i gradsko tkivo u kojemu živi. (Obad Ščitaroci, 1992: 15) Nije potrebno posebno naglašavati da se Sakuntala park mijenjao: mijenjao se prostor oko njega, njegova površina, način uređivanja, pa i ime.

Park se nazivao Sakuntala sve do 1913. godine. Tada je na sjednici Gradskog zastupstva, održanoj 25. kolovoza, donijeta odluka o imenovanju novih i promjeni imena postojećih ulica. Park Sakuntala i Le maitre park od tada se promatraju kao dio veće cjeline i nazivaju se Šetalište generala i pjesnika Petra Preradovića ili Preradovićevo šetalište. Promjene su, osim prostora i vegetacije, zahvatile i najstatičniji dio parka, kipove. Nakon Drugog svjetskog rata Sakuntalin kip i sfinge premješteni su u Perivoj kralja Tomislava. (Gacunski, 1996: 86)

Ponovnim vraćanjem promijenjen je odnos među kipovima: Sakuntala je od tada leđima okrenuta prema sfingama koje su postavljene na istočni ulaz u park, licem okrenute prema izlazećem suncu i sjedištu nekadašnje slobodnozidarske lože *Budnost* koje se nalazilo u kinu Uranija.⁹

⁷ U prijevodu Mahabharata znači *Veliki ep o Bharatama*. Bharata je ime osnivača prve indijske dinastije, zbog čega se u tradiciji o Indiji govori kao o zemlji Bharata. U doslovnom prijevodu sa sanskrtu taj bi naziv označavao *onoga koji traga za svjetlošću*, odnosno znanjem.

⁸ Dragutin Kiš je, osim navedene, istaknuo i drugu značajku osječkih parkova i drvoreda, a to je "tradicija u odnosu na razvoj gradskog vrtnog i parkovnog umijeća". (Kiš, 1998: 233)

⁹ Više o djelovanju lože *Budnost* u: Grgur Marko Ivanković,

MIT O ŠAKUNTALI

Svaki je mit poruka i mapa ispravnog duhovnog puta u određenoj životnoj situaciji. On progovara jezikom simbola. U mjeri u kojoj nam je taj jezik poznat, otkriva nam se i značenje mita. On se nudi svakome na njegovoj razini znanja, tako da će nekome biti otkriven kao poruka, a nekome samo kao priča. Njegova je bit je u tome da ne služi samo slušanju ili kontemplaciji, nego da se prepozna učinkovitost njegovih poruka. Pravilnom je razumijevanju tih poruka, u velikom broju slučajeva, zaborav zatvorio vrata, a u slučaju mitova Istoka i neznanje. Koje su poruke u mitu o Šakuntali prepoznavali naručiteljica, Osječani i usputni prolaznici, možemo samo nagađati.

Sakuntala, odnosno Šakuntala, dolazi od riječi *šakunta* koja na sanskrtu označava orla, odnosno pticu koja proriče dobru ili lošu kob. U ovome slučaju riječ je o dobroj kobi jer je Šakuntala majka *kralja svijeta* i utjelovljenje vrline predanosti, služenja, vjernosti i poniznosti. Mit o Šakuntali započinje spominjanjem kralja Dušmante koji je vladao cijelom zemljom u mitska vremena kada se polja

nisu orala jer je tlo samo od sebe rađalo. Dušmanta je bio dobar kralj, a svoju je moć pokazao i u lovu u kojem je, zajedno sa svojom vojskom, pustošio šumama. U jednoj od šuma zaustavio se zbog gladi i žeđi, ali je, očaran ljepotom prirode, uskoro na njih zaboravio. Prolazeći kroz šumu dolazi do rijeke Malini i kolibe mudraca Kanve. Poželio ga je upoznati, ali ga je umjesto mudraca dočekala njegova kći koja mu je, prema običaju, s velikim poštovanjem

oprala stopala. Izvijestila ga je da Kanva nije kod kuće. Na sljedeći upit o svome podrijetlu ispričala mu je kako ju je Kanva posvojio i odgojio kao svoje dijete. Njezin je otac pustinjak Višvamitra, a majka vila Menaka. Naime, zbog strogog i časnog načina života koji je Višvamitra održavao, Indra, kralj bogova, pobjao se da bi mogao biti svrgnut sa svojega položaja. To je razlog zašto je mudracu poslao vilu Menaku sa zadatkom da ga, uz pomoć boga vjetra Vaje i boga ljubavi Kame, zavede. Menaki je to i pošlo za rukom te je nakon nekog vremena na obali rijeke Malini rodila djevojčicu i ondje je ostavila. Jato strvinara opkolilo je dijete, ali ne kao plijen, već da ju zaštiti. Kanva, koji se kupao u rijeci, spazio je djevojčicu, nazvao ju Šakuntalom te se od toga dana brinuo o njoj kao da je njegovo dijete. Dušmantu je očarala Šakuntalina ljepota i traži od nje, prema običaju po kojemu je dovoljan samo međusoban

Ante Grubišić, *Ostavština osječke slobodnozidarske lože, Budnost*, Muzej Slavonije, Osijek, 2003.

Ulaz u park Sakuntala iz Kapucinske ulice

Ulaz u park Sakuntala - u kutu se jasno uočava jedna od sfingi

dogovor zaručnika, da mu pristane biti ženom, a za uzvrat može tražiti što god želi. Šakuntala traži da sin kojega će imati s njome postane njegov nasljednik. Kralj pristaje i na odlasku obećaje da će poslati vojsku da ju doprati u njegovu palaču. Kanva nije zamjerio Šakuntali što se vjenčala u njegovoj odsutnosti. Blagoslovio je njihov brak jer je znao da je Dušmanta uzvišena duša i da će njihov sin jednoga dana vladati cijelom zemljom. Šakuntala je rodila sina Bharatu koji je rastao brzo poput poluboga te je u dobi od šest godina rukama ubijao lavove. Šakuntala tada odlučuje poći Dušmanti u Hastinapura i podsjetiti ga na njegovo obećanje. Iako ga se Dušmanta dobro sjećao, zatajio ih je i izjavio da ne zna tko su žena i dječak koji su mu došli. Glas s neba tada je objavio Dušmanti da bi trebao odgajati dječaka jer je Bharata njegov sin i da ne bi trebao vrijeđati Šakuntalu jer govori istinu. Dušmanta je tada izjavio da dječaka prihvaća bez straha jer je nebeski glasnik pred svima potvrdio čistoću njegova podrijetla i time otklonio sumnje koje su se mogle pojaviti u srcima podanika. Bharata je naslijedio Dušmantu, pokorio ostale kraljeve i postao kralj svijeta. (Purnaprajna Das, 2005: 59) Po njemu se Indija nazivala zemljom Bharata, a od njegovih su se potomaka razvila dva roda, Kuru i Panda, čiji je sukob uvertira u Bhagavadgitu, ep koji je dio Mahabharate.

Za razliku od mita, u drami se pojavljuju motivi kletve i prstena. Naime, Šakuntala, zadubljena u misli o Dušmanti, nije uočila i iskazala poštovanje jednome brahmanu koji ju zbog toga proklinje neka bude zaboravljena od svoga voljenoga sve dok on ponovno ne ugleda prsten koji joj je dao kao zalag svoje ljubavi. Na putu Dušmanti Šakuntala se kupala u jezeru te joj je velika riba pojela prsten. Uhvaćena riba dospijeva na kraljev dvor, kralj ugleda prsten, sjetio se Šakuntale te prihvatio nju i sina. (Kalidasa, 1971: 23)

Ostaje nepoznato je li stvaranje kipa smještenog u parku na periferiji Gornjega grada nadahnuto popularnošću Kalidasine drame u 19. stoljeću ili je riječ o nadahnuću proizašlom iz prepoznavanja poruka i simbola mita posredno oživljenog dramom ili zanimanjem za tradicijska učenja Istoka s kojima se Zapad ponovno upoznaje u 19. stoljeću.

LITERATURA

1. Calvino, Italo, 1998. *Nevidljivi gradovi*, Ceres, Zagreb.
2. Gacunski, Dragica, 1996. *Osječki perivoji i drvoredi*, Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku, svezak 12, Osijek, 87. str.
3. Gamulin, Grgo, 1999. *Hrvatsko kiparstvo XIX. i XX. stoljeća*, Naprijed, Zagreb.
4. Ivanković, Grgur Marko; Grubišić, Ante, 2003. *Ostavština osječke slobodnozidarske lože Budnost*, Muzej Slavonije, Osijek.
5. Ivanković, Grgur Marko, 2004. *Secesijska arhitektura u Slavoniji i sjevernoj Hrvatskoj*, Secesija u Hrvatskoj, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 49. str.
6. Kalidasa, 1971. *Oblak glasonoša*, Stvarnost, Zagreb.
7. Kiš, Dragutin, 1998. *Hrvatski perivoji i vrtovi*, Algoritam, Zagreb.
8. Obad Ščitaroci, Mladen, 1992. *Hrvatska parkovna baština, zaštita i obnova*, Školska knjiga, Zagreb.
9. Plevnik, Božo, 1987. *Stari Osijek*, Radničko sveučilište Božidar Maslarić, I. C. Revija, Osijek.
10. Purnaprajna Das, 2005. *Mahabharata*, Udruga za promicanje vedske kulturne baštine Lotos, Hrvatsko-indijsko društvo prijatelja, Zagreb.
11. Šarlah Čačić, Ljiljana; Kretić, Drago, 2004. *Javni spomenici na području grada Osijeka*, Konzervatorski odjel Osijek, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Osijek.
12. Sršan, Stjepan, 2001. *Ulice i trgovi grada Osijeka*, Grafika, Osijek.
13. Sršan, Stjepan, 2005. *Pozdrav iz Osijeka, Osijek na starim razglednicama*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek.
14. Živaković Kerže, Zlata, 2001. *Svaštice iz staroga Osijeka*, Grafika, Osijek.
15. Živaković Kerže, Zlata, 1996. *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868.-1918.)*, Društvo za hrvatsku povjesnicu, Osijek.
16. Žmegač, Viktor, 1992. *Secesijski stil hrvatske književnosti oko 1900. godine*, Umjetnost riječi, br. 1, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, str. 32.